

KRETINGOS TARMĖS ĮVARDIS

J. ALEKSANDRAVICIUS

Čia aprašomas Kretingos tarmės įvardis. Jis turi daug būdingų ypatybių, kuriomis skiriasi ne tik nuo kitų tarmių, bet ir nuo lk. (literatūrinės kalbos) įvardžio, pasižymi savitomis formomis. Pažymėtina, kad tarmėje labai gyva ir įvardžių dviskaita. Kadangi tarmės įvardis turi daug ypatybių, skirtingų nuo lk. įvardžių, todėl, aprašant tarmės įvardį, atkreipiamas dėmesys į tų ypatybių skirtumą nuo lk. Straipsnyje nagrinėjamieji įvardžiai skirstomi reikšminiu principu.

Asmeniniai ir sangražiniai įvardžiai

I ir II asmens įvardžiai linksniuojami taip:

I asmuo

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>àš</i>	<i>mės</i>	<i>vėdø ~ vėdu</i> „mudu“
K.	<i>mõņes ~ mùņes</i>	<i>músa ~ múso</i>	<i>vėdõms ~ vėdums</i>
N.	<i>mõn ~ mún (mán)</i>	<i>múms ~ múms</i>	<i>vėdõm ~ vėdum</i>
G.	<i>mõni ~ muni</i>	<i>mõmìs ~ mumìs</i>	<i>vėdø ~ vėdu</i>
Įn.	<i>mõnẽm ~ muniĩm</i>	<i>mõmìs ~ mumìs</i>	<i>vėdõm ~ vėdum</i>
Vt.	<i>mõnie ~ munẽ(jè)</i>	<i>mõmieš ~ mumẽš(è)</i>	<i>vėdõm ~ veduĩm</i>

II asmuo

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>tø ~ tù</i>	<i>jūs – jũs</i>	<i>jòdø – jùdu</i>
K.	<i>tãves ~ tãves</i>	<i>júsa ~ júso</i>	<i>jòdõms ~ jùdums</i>
N.	<i>táu ~ táu</i>	<i>júms ~ júms</i>	<i>jòdõm ~ jùdum</i>
G.	<i>tàvi ~ tavi</i>	<i>jòmìs ~ jumìs</i>	<i>jòdø ~ jùdu</i>
Įn.	<i>tàvẽm ~ taviĩm</i>	<i>jòmìs ~ jumìs</i>	<i>jòdõm ~ jùdum</i>
Vt.	<i>tàvie ~ tavẽ(jè)</i>	<i>jòmies ~ jumẽš(è)</i>	<i>jòdõm ~ juduĩm</i>

Vn. kilm. lytys *mõņes ~ mùņes*, *tãves ~ tãves*, taip pat ir *sãves ~ sãves* kirtį turi šaknyje, o ne galūnėje, kaip lk. Lytis *mõņes* šaknyje turi ne *a*, kaip lk., bet *u*,

tarmėje išvirtusį *o*; vadinasi, tarmėje to žodžio yra kitas šaknies variantas, negu lk. Galūnės raida tokia: *-ens > -ęns > -ęs*.

Kai kuriose tarmės vietose *tāves* ir *sāves* sakoma su *e* šaknyje: *tēves ~ tēves, sēves ~ sēves*. Tais atvejais šaknyje *e* kartojasi visuose linksniuose: naud. *tēvėi ~ tēvie, sēvėi ~ sēvie*, gal. *tėvī ~ tevī, sėvī ~ sevī* ir t.t. Formos su *e* šaknyje vartojamos buv. Klaipėdos krašto pasieniu, ir tas lytis turi daugiausia pasienyje gyvenantieji lietuviai, turėjusieji ilgą laiką daug bendra su buv. Klaipėdos kraštu. Reikia pažymėti, kad tų formų vartojimas tarmėje apnykęs.

Vn. naud. tarmėje turi dvejetas lytis; greta *mōn ~ mūn, tāu ~ tāu, sāu ~ sāu* vartojamos ilgesnės lytys, būtent: *mōnėi ~ mūnie, tāvėi ~ tāvie, sāvėi ~ sāvie*. Kaip matome, naud. lytys *mōn ~ mūn* ir *mōnėi ~ mūnie* turi šaknį su *u*; plg. dūnininkų (Pagramantis) vn. kilm. lytį *mūnes*. Latvių augšzemniekų tarmėje taip pat yra lytys su *mun*¹. K. Būga *u* atsiradimą šaknyje aiškina fonetiškai: žemaičių tarp dviejų nosinių priebalsių *a* išvirsta *o(u)*, pvz., *kāmōnīe ~ kamunē* „kamanė“². Tai leidžia daryti prielaidą, kad lytis *mun* tarmės dėsniais gali būti atsiradusi iš *man* (plg. *an ~ on*).

Vn. gal. galūnė *-i*: *mōnī ~ muni, tāvī ~ tavi, sāvī ~ savi*. Tą pačią galūnę, tik su daug atviresniu *i*, turi ir dūnininkai žemaičiai (pvz.: *muni*, Pagramantis). Galūnės *i* galėjo atsirasti iš susiaurėjusio *e*, jeigu, žinoma, nėra kilusi iš senovinio ilgojo **(<-in)*.

Vn. įnag. galūnė *-em ~ -im*: *mōnēm ~ muniēm, tāvēm ~ taviēm, sāvēm ~ saviēm*. Tarmėje paprastai dvibalsis *im* neišvirsta *em*, likdamas sveikas, o šiuo atveju *i > e*. Šitą virtimą reikia aiškinti tuo, kad *i > e* dar tada, kai įvardžių galūnė nebuvo sutrumpėjusi, būtent – *manimi, taviimi, saviimi*.

Greta tarmėje vartojamos vn. įnag. trumpos lytys, neturinčios galūninio *m*: *mōnī ~ muni, tāvī ~ tavi, sāvī ~ savi*. Jos tarmėje sutampa su vn. gal. tokiomis pat lytimis – *mōnī ~ muni, tāvī ~ tavi, sāvī ~ savi*.

Vn. vt. galūnė *-ie ~ -ė*: *mōnīe ~ munē(jē), tāvīe ~ tavē(jē), sāvīe ~ savē(jē)*. Galūnė sutampa su *ė*- bei *i*-kameniais daiktavardžiais.

Dg. vard. lytis *mēs* turi trumpinę priegaidę. Įdomu pastebėti, kad lk. tas žodis turi tvirtagalę priegaidę. Senovėje buvusį lyties *mēs* trumpumą rodo latvių tarmėse trumpas *e* lytyje *mēs*³. Lytis *jūs ~ jūs* tarmėje turi ilgą *ū* ir tvirtagalę priegaidę.

Dg. kilm. lytys yra *mūsa ~ mūso* ir *jūsa ~ jūso*. Nekirčiuota šių lyčių tarmės galūnė *-a* atliepia lk. *-o* (plg.: *lāuka ~ laūko, māta ~ mātō, dērba ~ dīrbo*). Iš lk. esančių lyčių mūsų, jūsų galūnės *-u* negalėjo išriedėti tarmės *a*, o tik galėjo *-u* šiuo atveju tiktai sutrumpėti. Šių žodžių dg. kilm. galūnei *a ~ o* tarmėje atsirasti galėjo turėti įtakos vn. kilm. galūnė *a ~ o*; pvz.: *mōna ~ mūno, tāva ~ tāvo, sāva ~ sāvo*.

Dg. naud. nesiskiria nuo lk.: *mūms ~ mūms, jūms ~ jūms*. Senieji raštai rodo, kad jos kilusios iš senovinių *mumus, jumus*. Tarmėje, kaip ir lk., galūnės *u* išnykęs.

¹ Žr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, § 300–302.

² Žr. K. Būga, Kalba ir senovė, Kaunas, 1922, p. 247.

³ Žr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, § 305, 1957.

Dg. gal. lytys *mòmìs* ~ *mumìs*, *jòmìs* ~ *jumìs* greičiausia yra susidariusios analogiškai pagal tokias pat įnag. lytis. Žemaičių dūnininkų (Pagramantis) gal. lytys yra *mùs*, *jùs*, tačiau greta vartojamos ir *mumìs*, *jumìs*.

Dg. viet. galūnė *-ies* ~ *-ės*: *mòmìes* ~ *mumēs(è)*, *jòmìes* ~ *jumēs(è)*. Dg. viet. galūnė, kaip ir vn. viet., sutampa su *é-* bei *i-*kamieno daiktavardžių galūne.

Dviskaita tarmėje labai gyva. Visuose dv. linksniuose įvardžio *mudu* šaknis yra ne *mu-*, kaip lk., o *ve-*, būtent: *vėđo* ~ *vėđu*, *vėđe* ~ *vėđi*. Tai senos dviskaitos lytys. Tarmėje retai pasakoma ir, gal būt, iš lk. atėjusios lytys su *mu-*: *mòđo* ~ *mùdu*, *mòđvę* ~ *mùdvi* (taip pat *mòđę* ~ *mùđi*). Dv. gal. sutampa su vard. Kilm. vyr. g. *vėđòms* ~ *vėđums*, *jòđòms* ~ *jùdums*, o mot. g. *vėđėms* ~ *vėđims*, *jòđėms* ~ *jùdims*. Naud. ir įnag. vyr. g. *vėđòm* ~ *vėđum*, *jòđòm* ~ *jùdum*, o mot. g. *vėđėm* ~ *vėđim*, *jòđėm* ~ *jùdim*.

Tarmėje iš asmeninių įvardžių (dg. kilm.) daromos įvardžiutinės lytys, pvz.: *mùsāsìs* ~ *mùsasis*, *jùsāsìs* ~ *jùsasis*. Jos yra linksniuojamos ir vartojamos dažniausiai daiktavardžio reikšme, pvz.: *mùsāsìs sluopāva sluopāva ę-nùmęřę* ~ *mùsāsìs slopāvo slopāvo ir nùmirė* „mūsų žmogus (šeimos narys) slopo slopo ir mirė“, *jùsāsìs ĩ dėdlė lietòs* ~ *jùsāsìs ĩr dđlliai létùs* „jūsų vyras ir pan. yra labai lėtas“.

Įvardžių III asmuo

Tarmėje III asmens įvardžius „jis“, „ji“ atstoja *ana-* šaknies įvardžiai: vyr. g. *òns* ~ *añs*, o mot. g. *ànà* ~ *anà*. Linksniuojami parodomųjų įvardžių galūnėmis (kaip *tàs*, *tà*). Visuose linksniuose yra galūninis kirčiavimas; vyr. g. vn. vard. lytis *òns* atsiradusi, iškritus galūnės trumpajam *a*: *anàs* > *añs* > *òns*; plg. dūnininkų (Pagramantis) *añs*.

Pažymėtina, kad tarmė skiria vn. gal. vyr. ir mot. giminę, pvz.: vyr. g. *ànū*, o mot. g. *ànõ* (Kretinga, Jokūbavas). Kitose tarmės vietose yra ir kitokių vn. gal galūnių, pvz.: vyr. g. *ànõu* ~ *anã* (Žibininkai, Palanga, Darbėnai, Laukžemė) ir *ànõn* ~ *anañ* (Kartena, Budriai). Aprašomojoje tarmėje yra skirtingos ir dg. kilm. lytys: vyr. ir mot. g. *ànū* ~ *anū* (Kretinga, Darbėnai, Žibininkai, Palanga, Jokūbavas) ir *ànūm* ~ *anuñ* (Kartena, Budriai).

Dg. naud. turi lytis: *anėms* ~ *aniems*; rečiau vartojamos lytys su galūne *-ims*, daugiausia rytiniu aprašomosios tarmės ploto paribiu (Budriai): *anėms* ~ *anėms*.

Savybiniai įvardžiai

Savybinių įvardžių *mānas*, *tāvas* tarmėje vartojamos tik kilm. lytys: *mòna* ~ *mùno*, *tāva* ~ *tāvo*. Įvardžio *sāvas* vartojama ir vardininko lytis: *sāys* ~ *sāvas*. Savybinių įvardžių *manas*, *tavas*, *savas* tarmėje vartojamos įvardžiutinės lytys: *mònāsìs* ~ *mùnasis*, *tāvāsìs* ~ *tāvasìs*, *sāvāsìs* ~ *sāvasìs*. Jie turi visus skaičius ir linksnius. Linksniuojami abiejų giminių įvardžiutinių būdvardžių galūnėmis. Daugiskaitoje vietoj savybinių įvardžių *manas*, *tavas* arba *mano*, *tavo* vartojamos asmeninių įvardžių dg. kilm. lytys: *mùsa vāks* ~ *mùso vaikas*, *jùsa dėktie* ~ *jùso dukčė*, kurios turi ir įvardžiutines formas.

Parodomieji įvardžiai

Įvardis *tas* linksniuojamas taip:

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>tàs</i>	<i>tėi ~ tiē</i>	<i>tūduo ~ tuōdu</i>
K.	<i>tūo ~ tō</i>	<i>tū ~ tū</i>	<i>tūduōms ~ tuōdums</i>
N.	<i>tām ~ tám</i>	<i>tėms ~ tiems</i>	<i>tūduōm ~ tuōdum</i>
G.	<i>tū ~ tū</i>	<i>tūs „tuos“</i>	<i>tūduo ~ tuōdu</i>
Įn.	<i>tūu ~ tuō</i>	<i>tās ~ taīs</i>	<i>tūduōm ~ tuōdum</i>
Vt.	<i>tām ~ tám(è)</i>	<i>tūs ~ tūs(è)</i>	<i>tūduōm ~ tuōdum</i>
	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>tà</i>	<i>tūos ~ tōs</i>	<i>tėidė ~ tiēdi</i>
K.	<i>tūos ~ tōs</i>	<i>tū ~ tū</i>	<i>tėidėms ~ tiēdims</i>
N.	<i>tā ~ tai</i>	<i>tūoms ~ tōms</i>	<i>tėidėm ~ tiēdim</i>
G.	<i>tō ~ tū</i>	<i>tàs</i>	<i>tėidė ~ tiēdi</i>
Įn.	<i>tō ~ tà</i>	<i>tūoms ~ tōms</i>	<i>tėidėm ~ tiēdim</i>
Vt.	<i>tūo ~ tō(jè)</i>	<i>tūos ~ tōs(è)</i>	<i>tėidėm ~ tiēdim</i>

Vn. vard. *tàs, tà* nesiskiria nuo lk. Įvardžių emfatiškusjų formų (*tasai, šisai* ir kt.) tarmė visai nepažįsta.

Vn. naud. *tām ~ tám, šēm ~ šiám*; dvibalsiai *am* neišvirthę *om*, nes tos lytys, kilusios iš *tamui, šiamui*, seniau neturėjo dvibalsio ir dėl to *am* neišvirto *om*.

Vn. gal. vyr. g. lytis *tū ~ tū*, o mot. g. *tō ~ tū*. Dėl jų kilmės plg. lytis *tūn, tōn*. Kai kuriuose tarmės punktuose (Palanga, Žibininkai, Darbėnai, Laukžemė) vn. gal. turi *tūu ~ tū*; tokią galūnę pasako ne tik vyr., bet ir mot. giminei. Šitų lyčių vartojimo teritorija sutampa su šakninių nosinių *q, ę* vartimu dvibalsiais *ou, ei*. Vyr. g. lytys *tū ~ tū, ši ~ ši*, o mot. g. *tō ~ tū, šē ~ šiū* vartojamos tose vietose, kur šakniniai nosiniai verčiami vienabalsiais (Kretinga, Jokūbavas). Tarmės rytinėje dalyje (Kartena, Budriai) vn. gal. abiejų giminių vartojama vienoda lytis su senoviniu galūnės *n*: *tōn ~ tañ*. Tarmėje įvardžių *ši* ir *šiū*, kaip ir lk., vn. gal. skiriamos giminės: *šin ~ šiñ* (vyr. g.), *šēn ~ šiāñ* (mot. g.).

Vn. įnag. (kaip ir kilm.) nuo lk. lyčių skiriasi tik fonetiškai. Įnag. mot. g. lytyje *tō ~ tà* galūnė *-o*, kaip ir daiktavardžių bei būdvardžių, atsiradusi iš *-a(n)*.

Vn. viet. lytis *tām ~ tám(è)* sutrumpėjusi iš *tamè* (senov. **tamén*); taip pat sutrumpėjusi ir lytis *šēm ~ šiām < šiāmè*. Mot. g. lytis *tūo ~ tō(jè)* sutrumpėjusi, nukritus ne tik galūnės *e*, bet ir jotui.

Dg. vard. ir kilm. sutampa su lk. lytimis, kurios skiriasi tik fonetiškai. Kai kuriuose tarmės punktuose (Budriai, Kartena) abiejų giminių kilm. lytyse išlikęs senovinis nosinis priebalsis *-n* arba *-m* (kirčiuotoje galūnėje), pvz.: *tūn ~ tuñ* ir *tūm ~ tuñ*, taip pat *šūm ~ šiūñ*.

Dg. naud. *tėms < tēims ~ tiems*, o *šėms < šēims ~ šiems*. Rytiniu aprašomosios tarmės ploto paribiu (Budriai) dažnesnės vyr. g. lytys su galūne *-ims*: *tīms ~ tīms, šīms ~ šīms*. Galūnė *-ims* sutampa su *i*-kamienių daiktavardžių galūne. Dūnininkai žemaičiai (Pagramantis) taip pat turi galūnę *-ims*.

Dg. gal. ir viet. vyr. g. lytys yra: *tūs „tuos“*, *šūs ~ šiūs „šiuos“*, *tūs ~ tūs(è)*, *šūs ~ šiūs(è)*. Viet. lyčių galūnėje nukrito susiaurėjęs trumpasis *e*.

Dv. vard. ir gal. sudurtinės lytys: *tūdo* ~ *tuodu*, *šūdo* ~ *šiuodu*, *tėide* ~ *tiēdi*, *šėide* ~ *šiēdi*. Visose mot. g. dv. lytyse v visai išnykęs. Greta vartojamos ir lytys su vienabalsiu šaknyje vietoj dvibalsio: vyr. g. *o* vietoj *ou*: *tōdo* ~ *tūdu*, *šōdo* ~ *šiūdu*, o mot. g. *e* vietoj *ei*: *tēde* ~ *tīdi*, *šēde* ~ *šiđi*.

Dv. naud. ir įnag. formos sutampa: vyr. g. *tūdōm* ~ *tuōdum*, *šūdōm* ~ *šiuōdum*.; mot. g. *tēide* ~ *tiēdi*, *šėide* ~ *šiēdi*. Greta vartojamos ir lytys su vienabalsiais šaknyje: *tōdōm* ~ *tūdum*, *tēdēm* ~ *tīdim* ir t.t.

Dv. kilm. pridedama prie naud. ar įnag. lyčių tik *-s*: *tūdōms* ~ *tuōdums*, *šūdōms* ~ *šiuōdums*, *tēidēms* ~ *tiēdīms*, *šėidēms*, ~ *šiēdīms*. Greta vartojamos ir lytys su vienabalsiu šaknyje: *tōdōms* ~ *tūdums*, *tēdēms* ~ *tīdīms* ir t.t.

Tokias pat galūnes turi ir įvardis *abōdo* ~ *abūdu*, *abēde* ~ *abīdi*.

Tarmėje vartojamas ir dv. vietininkas. Forma tokia kaip ir naud. bei įnag.: *tūdōm* ~ *tuōdum*, *tēidēm* ~ *tiēdim*, pvz.: *tūdōm dōm maišōm⁴ dāug ropōfu* ~ *tuōdum dūm maišūm dāug ropūčiu* „tuose dviejuose maišuose daug bulvių“, *tēidēm dvēm dōubēm mažā vōndēns* ~ *tiēdim dvīm duobīm mažai vāndens* „tose dviejose duobėse maža vandens“. Dv. viet., kaip ir kituose linksniuose, vartojamos ir lytys su vienabalsiais šaknyje: *tōdōm* ~ *tūdum*, *tēdēm* ~ *tīdim*.

Tarmėje vartojamas sudėtinis parodomasis įvardis *šētā tās* ~ *šitai tās* „šitas“ (mot. g. *šētā tā* ~ *šitai tā*). Jis sudarytas iš *šitai* ir įvardžio *tās* (mot. g. *tā*). Žodis *šitai* atitinka lk. *štai*. Įvardis *šitai tās* (*tā*) vartojamas tarmėje kaip ir lk. įvardžiai *šitas*, *šita*, pvz.: *anēi vūobūlā gērēsne oš-tūs šētā* ~ *anie(ji) obūlai geresni už tūs šitai* (šituos), *šētā tā vēštā nāded* ~ *šitai tā* (šita) *vištā nādeda* (nededa), *vōt šētā pri-tūo mēdi paselāuk* ~ *vōt šitai prj tō* (prie šito) *mēdžio pasilāuk*, *šētā tūs žuolēlēs pamačlīvas* ~ *šitai tōs* (šitos) *žolēlēs pamačlīvos* (gydančios). Reikia pažymėti, kad tas sudėtinis parodomasis įvardis tarmėje būdingesnis ir dažniau vartojamas, negu lytys *šis*, *ši* arba *šitas*, *šita*.

Tarmėje įvardžiai *anās*, *anā* vartojami ne tik kaip asmeniniai, bet ir kaip parodomieji. Pažymėtina, kad įvardžių *anās*, *anā* tarmėje vartojamos parodomaisiais įvardžiais ir neįvardžiutinės formos, pvz.: *ōns kērs jāu bapūnos* ~ *anās kēras* (kelmas) *jaū bapūnas* (bepūvas), *anō mūtoreška aš kažē-kām maiūu* ~ *anā mōtriskā aš kaži kaīn(ē) mačiūu*, *anūos āvēžas i prastēsneš* ~ *anōs āvižos j̄r prastēsnes*, *anām gālōu brāga rēk rōmsti* ~ *anām gāluo* (galui) *brāgo reik raīnsčio*.

Parodomaisiais įvardžiais tarmėje vartojamos ir įvardžiutinės *anās*, *anā* formos, net dažniau už neįvardžiutines. Linksniuojamos kaip įvardžiutiniai būdvardžiai. Vartojamos labiau tada, kai reikia ką pabrėžti, išskirti iš kitų, pvz.: *anāsis kūlis tēks pundamēntōu* ~ *ānasis kūlis* (akmuo) *tīks pundamēntuo* (pamatui), *anūoje vūobēlie jāu badžūnōnti* ~ *anōjē obelē jāu badžūlānti*, *anōjē lēnta rēk prikālte* ~ *ānaje lēntā reik prykāliti*, *anēisēms mēdēms tēn gērā āukte* ~ *aniēsiems mēdžiams teī geraī dugti*, *anūojie markālie nābie vōndēns* ~ *anōjē(je) markālē(je) nabēr vāndens*.

⁴ Atitrauktinio kirčio į ilgą žodžio pradžios skiemenį priegaidžių sistema tokia, pvz.: *jaūnā mērgā* ~ *jaunā mergā*, *jāunōos mērgōos* ~ *jaunōs mergōs*. Reikia pažymėti, kad ankstesniuose straipsniuose autoriaus laikytasi šiek tiek kitokios sistemos, kadangi atitrauktinio kirčio priegaidė dar nebuvo pakankamai ištirta ir kalbininkų tarpe jos atžvilgiu nebuvo vieningos nuomonės.

Dg. vard. vyr. g. įvardžiutiniai parodomieji įvardžiai nuo asmeninių tarmėje skiriasi tik priegaide: parodomasis įvardis *anėi* ~ *anie(ji)*, o asmeninis *anėi* ~ *aniė* „jie“, pvz.: *tėi grūdā gėrė, vò anėi dābār gėrėsnė ~ tiė grūdai gerl, ò anie(ji) dābar (dar) geresni*; bet: *anėi ešėjė pri-dārba ~ aniė išėjė prý dārbo* „jie išėjo į darbą“. Pirmajame sakinyje yra parodomasis įvardis *anie(ji)*, o antrajame – asmeninis *aniė* „jie“.

Vietoj parodomojo įvardžio *anàs* tarmėje vartojamas ir įvardis *òntā tàs ~ antai tàs* (mot. g. *òntā tā ~ antai tā*), kuris yra labai būdingas tarmei ir vartojamas ypač tada, kai reikia labiau pabrėžti ar aiškiau pasakyti rodomą daiktą. Linksniuojama tiktai įvardinė dalis. Pirmoji dalis nekaitoma. Vartojami kaip parodomieji įvardžiai, pvz.: *tā-òntā múotrėška bõva atėjosi ~ tā antai mótriška bũvo atėjusi*.

Įvardžių *šũoks ~ šiòks, tũoks ~ tóks, anũoks ~ anóks, šũoki ~ šioki, tũoki ~ toki, anũoki ~ anóki* dg. vard. vyr. g. galūnė tokia kaip įvardžių *tas, šis*: *-šũokėi ~ šiokiė, tũokėi ~ tokiė, anũokėi ~ anókie*. Kitos galūnės tokios pat kaip ir *ja*-kamieno (vyr. g.) bei *jo*-kamieno (mot. g.) būdvardžių (pvz., *žalias, žalia*).

Parodomieji įvardžiai *tàs, tã* tarmėje vartojami ir kaip nežymimieji nariai (tartum artikeliai), pvz.: *anà tàs ròpòtės kũòzna dėina ráun ~ anà (ji) tàs roputės kòžnà diėnà ráuna* (kasa), *tàs mõna vãks kãp kėimũs tēp kėimũs ~ tàs mĩno vaĩkas kaip kiemũs taip kiemũs* (nuolat kiemuose, kaimynuose, pas svetimus), *tàs àkis anà ežbalėnõsis e-vėizas ~ tàs akis anà išbalinusys iř vėizas* „ji žiūri (baltomis) akimis“, *vò pò-bràgò vėitas tũos nabõva ~ ò pò bragù viėtos tõs nabũvo, kũoki tã šėrdėš tòr palėkte tũokėm sòskidėmė ~ koki tã širdis turi palikti tokiam suskydimė* „kokia širdis turi pasidaryti tokiam suirime, t.y. nesugyvenančioje šeimoje“. Panašiai šie įvardžiai vartojami labai dažnai.

Įvardis *pàc – pàts* turi *ja*-kamieno ir *i*-kamieno (pvz., *pàtėis ~ patiės*) daiktavardžių galūnes. Vyr. g. vn. naud. yra *patēm ~ pačiám*; įnag. *pàtò ~ pačiù*; viet. *pàtēm ~ pačiàm(è)*; dg. naud. turi galūnę *-ems ~ -iems* ir *-ims*; gal. *pàtũs ~ pačiũs*; įnag. *pàtēs ~ pačiais*; viet. *pàtũs ~ pačiũs(è)*; dg. vard. ir gal. *paĩòudò ~ pačiũdu* (ir su vienbalsiu *o ~ u*: *paĩòdò ~ pačiũdu*; kilm. *paĩòudòms ~ pačiũdums* (ir *paĩòdòms ~ pačiũdums*); naud. ir įnag. *paĩòudòm ~ pačiũdum* (ir *paĩòdòm ~ pačiũdum*).

Mot. g. *pàti ~ pati* turi *jo*-kamieno linksnių galūnes (kaip daiktavard. *marti, pati*). Vn. naud. kirtis yra žodžio galūnėje: *patė ~ pačiái*; dv. vard. ir gal. *patėi-dė ~ patiėdi*; kilm. *patėidėms ~ patiėdims*; naud. ir įnag. *patėidēm ~ patiėdim*. Tas žodis vartojamas ir su vienbalsiu sandūroje, pvz.: *patėdė ~ patidi, patėdėms ~ patidims* ir t.t.

Įvardžiai *pàts, pati* vartojami tarmėje panašiai kaip ir lk., pvz.: a) su aukščiausiuoju būdvardžių laipsniu, pvz.: *pàc gėfãusis ~ pàts geriaूसis*; b) su įvardžiutiniaisiais būdvardžiais, pvz.: *pàc gėrãsis ~ pàts gėrasis* (aukščiausiojo laipsnio reikšme); c) sustiprina kitų žodžių reikšmę, pvz.: *atėjė pàtò laikò ~ atėjė pačiù laikù, pàc lãiks bõva sietė ~ pàts laikas bũvo sėti, òns vėns pàc pàbėngė ~ aĩs vienas pàts pàbėngė* (baigė), *òns ròstũs pàc vėns nutãšė ~ aĩs rãstũs pàts vienas nutãšė*. Įvardis *pàts* tarmėje vartojamas ir kaip daiktavardis, būtent: *pàts* „vyras“, *pati* „žmona“.

Įvardis *kũoks ~ kóks* linksniuojamas kaip parodomasis įvardis *šėš ~ šis*. Dviskaitoje greta *kũokò ~ kókiu, kũokė ~ kóki* vartojamos sudėtinės lytys: vyr.

g. vard. ir gal. *kuok̄õudõ* ~ *kokuõdu*, mot. g. *kuok̄ẽidẽ* ~ *kokiẽdi*; kilm. *kuok̄õudõms* ~ *kokuõdums*, *kuok̄ẽidẽms* ~ *kokiẽdĩms*; naud. ir įnag. *kuok̄õudõm* ~ *kokuõdum*, *kuok̄ẽidẽm* ~ *kokiẽdim*. Tos lytys vartojamos ir su vienbalsiu sandūroje. Sudėtinės lytys vartojamos dv. greta įvardžių *kókiu*, *kóki*, pvz.: *dõuk mõn kuok̄õudõ dõ vùobùlo* ~ *dúok mún kokuõdu dù óbùlu*, *kuok̄ẽidẽ dvẽ müotreškę rãsi ẽ-bõva* ~ *kokiẽdi dvi mótriški rãsi* (gal) *ĩr búvo, járũ i kuok̄õudõ dõ mètõ, kãp ẽr vènõ* ~ *járũ yr kokuõdu dù metù, kãp çià gyvenù*.

Įvardis *nĩeks* ~ *nėkas* „niekas“ tarmėje sudarytas iš *nẽ* + *kas* > *nėkas* > *niėkas* (tarmėje sutrumpėjęs: *nĩeks*). Linksnų galūnėmis įvardis „niekas“ skiriasi nuo daiktavardžio „niekas“, būtent: daiktavardis „niekas“ linksniuojamas kaip *a*-kameniai daiktavardžiai, pvz.: *nĩeks* ~ *nėkas*, *nĩeka* ~ *nėko*, *nĩekõu* ~ *nėkuo*, *nĩeka* ~ *nėkq* ir t.t. O įvardis „niekas“ linksniuojamas kaip *a*-kameniai būdvardžiai, pvz.: *nĩeks* ~ *nėkas*, *nĩeka* ~ *nėko*, *nĩekãm* ~ *nėkam*, *nĩeka* ~ *nėkq*, *nĩekõu* ~ *nėkuõ*, *nĩekãm* ~ *nėkãm(è)*.

Įvardžio „niekas“ tarmėje vartojama ir kita lytis, būtent – *nikàs*. Ji linksniuojama kaip ir įvardis „kàs“, pvz.: kilm. *nikũo*; naud. *nikãm*; įnag. *nikõu*; viet. *nikãm*. Ta lytis vartojama greta įvardžio *nĩeks* „niekas“, tik skiriasi savo vardininko vartojimu, būtent: vardininkas vartojamas ne įvardžio „niekas“ reikšme, bet nuleidimo, nekreipimo į ką dėmesio, nepaisymo reikšme, pvz.: *nikàs kad-ẽ-šãltã* „niekis (nesvarbu, niekai), kad ir šalta“.

Vietoj lk. įvardžio „joks“ tarmėje yra sudėtinė lytis *nikũoks*, *nikũoki*. Linksnų galūnės kaip įvardžių *kóks*, *koki*.

Lk. įvardį „vienodas“ tarmėje atstoja *vėinũoks* ~ *vienoks*, *vėinũoki* ~ *vienoki*, pvz.: *abõdõm*, *vėinũoks kėls* ~ *abudum vienoks kėlias*, *abẽdẽ sėserẽ vėinũokẽ* ~ *abidi sėseri vienoki*.

Klausiamieji, santykiniai ir nežymimieji įvardžiai

Įvardis *kàs* tarmėje yra klausiamasis bei santykinis. Tinka visoms giminėms. Pavadoja ne tik daiktavardį, bet kai kuriais atvejais vartojamas kita reikšme, pvz.: *kõu vãrdõ?* ~ *kuõ vardù?* *kõu pãvãrdẽ?* ~ *kuõ pãvarde?* Linksnų galūnės sutampa su parodomuoju įvardžiu „tas“. Vn. gal. trejopa galūnė, būtent: *kũ* ~ *kq* (Kretinga, Jokūbavas), *kõu* ~ *kq̄* (Palanga, Žibininkai, Darbėnai, Laukžemė), *kõn* ~ *kañ* (Kartena, Budriai). Vn. viet. galūnė tarmėje susiaurėjo (*e* > *ẽ*) ir išnyko: *kãm* ~ *kãm(è)*.

Įvardis *kãtràs* ~ *katràs* yra klausiamasis, santykinis ir nežymimasis. Įvardžio „kuris“ tarmėje nėra, jį atstoja įvardis *katràs* klausiamojo įvardžio reikšme, pvz.: *kãtràs ẽšetãu?* ~ *katràs ẽsitav(a)*, *kãtràs ẽš-jõdõms kaltėsnis?* ~ *katràs iš jũdums kaltėsnis?*, *kãtràs ẽšet sõ-mõnẽm?* ~ *katràs ẽsit sũ muniñ?* Dažnai įvardį *katràs* ne dviem asmenim atstoja lytis *kàs*: *kàs nõoret saldãinu?* ~ *kàs nõrit saldãiniũ?*, *kàs ẽšet i-miẽsta?* ~ *kàs ẽsit ĩ miẽstq?* Tačiau šia reikšme vartojamas ir įvardis *katràs*, pvz.: *kãtrõu kėlõ rėk ẽtẽ?* ~ *katruõ keliũ reik ẽiti?*, *kãtrõ kãulẽ pjãusẽm?* ~ *katrã kiaulẽ pjãusiam?*

Įvardis *katràs* vartojamas ir santykinio įvardžio reikšme, pvz.: *kãtràs grãžãu papràšĩsetãu*, *tãtràs gãusẽtãu* ~ *katràs grãziaũ papràšỹsitav(a)*, *tatràs* (tas) *gãusĩtav(a)*, o taip pat nežymimojo įvardžio reikšme, pvz.: *gĩvẽn kãtràs sãu* ~ *gyvẽna katràs sãu*, *pasẽrũodĩsẽm*, *kãtràs kũ gãlis* ~ *pasirũodysiam*, *katràs kq̄ gãlis*.

Įvardis *katràs* linksniuojamas kaip *tas* (vyr. g.), *ta* (mot. g.). To žodžio dviskaita turi ir sudėtinės lytis: *katròduð* ~ *katruòdu*, *katrèidè* ~ *katrièdi*; taip pat su vienbalsiu: *katròdø* ~ *katrùdu*, *katrèdè* ~ *katridi*. Linksniuojami kaip *abòdø* ~ *abùdu*, *abèdè* ~ *abidi*.

Įvardis *katràs* tarmėje turi ir įvardžiuotines lytis: *kàtràsis* ~ *kàtrasis*, *katràuojè* ~ *katròjè*, pvz.: *kàtràsis cè tòr lāika* ~ *kàtrasis cìà tùri laiko*, *kàtràsis šendèina naskāita knīngu* – *vèsè* ~ *kàtrasis šiandièna neskaīto knīngu* ~ *visi*.

Įvardis *kùoks* ~ *kóks* linksniuojamas kaip *toks*. Jis yra klausiamasis, pvz.: *kùoks kèls šendèina?* ~ *kóks kèlias šiandièna?*, santykinis, pvz.: *kùoks tèys*, *tùoks è-vāks* ~ *kóks tèvas*, *tóks iř vaikas*, taip pat nežymimasis, pvz.: *kùokèš kèlès dèinàs èžbùšø è-grišø* ~ *kókiàs keliàs dienàs išbùsiu ir grīšiu*.

Įvardis *kèlè* ~ *keli*, *kèlès* ~ *kèlios* vartojamas, kaip ir lk., tik daugiskaitoje. Linksniuojamas *ja*-kamienių būdvardžių galūnėmis.

Įvardis *kèc* ~ *kitas*, *kètà* ~ *kità* turi *a*-kamienių (vyr. g.) ir *o*-kamienių (mot. g.) būdvardžių galūnes. Vartojamas kaip nežymimasis įvardis, pvz.: *vèns kèc èr-atèjè* ~ *vienas kitas iř atèjè*, *kèc èš*, *kèc è-nès* ~ *kitas eis*, *kitas iř nèiš*.

Įvardžio *kitas* labai dažnai tarmėje vartojamos įvardžiuotinės lytys: *kètāsis* ~ *kitasis*, *kètūojè* ~ *kitójè*. Jos linksniuojamos ir vartojamos kaip ir įvardžiuotiniai būdvardžiai, pvz.: *kètūojè kāulè nājtedri* ~ *kitójè kiaulè najèdri* (needri), *kètāsis mēdis nātink matarèjūolòu* ~ *kitasis mēdis natiñka matarijòluo* (medžiai), *kètāsis žmùogòs irāi ožmègès* ~ *kitasis žmogùs įrai užmìgès* (yra nevykęs, snaudalius), *kètūojè kàrvè è-dèdlè dāug pèina dòud* ~ *kitójè kàrvè iř didliai dāug pièno duoda*, *kètèjè nasoròkòu apsežānèjè* ~ *kitièjai nasurukùoja apsižānijà* (vede nesugyvena, nesutaria).

Tarmėje yra daug įvairių nežymimųjų įvardžių, kurie įdomūs savo struktūra ir vartojimu, o daugelis jų žymiai skiriasi ir nuo lk. atitinkamų įvardžių. Štai būdingesnės nežymimųjų įvardžių lytys: *bikàs* (ir *bikàs*) ~ *bykàs* „bet kas“, pvz.: *òns jied bikū* ~ *añs èda bykā*; *bikàtràs* ~ *bykatràs* „bet kuris“, pvz.: *bikàtràs atèkètāu* ~ *bykatràs ateikitav(a)*; *dāugis* ~ *daūgis* „daug kas, daugelis“, pvz.: *dāugis tèp sāka* ~ *daūgis taip sāko*, *anà dāugèm tū pāti pāsakūo* ~ *anà daūgiām tā pāti pāsakoja*; *jèb kàs* ~ *jèib kàs* „bet kas“, pvz.: *jèb kàs anà nātink* ~ *jèib kàs anái natiñka* „bet kas jai nepatinka“, *jèb kào òns è-navālgā* ~ *jèib kò anš iř navālgò* „bet ko jis ir nevalgo“; *jèb kùoks* ~ *jèib kóks* „bet koks“, *jèb kùoki* ~ *jèib koki* „bet kokia“, pvz.: *nanùor anà onsekārtè jèb kùoki vira* ~ *nanóri anà antsi-kārti jèib kókì vyrā* „nenori ji užsikarti (gauti) bet kokį vyrą“; *kànkàs* ~ *kankàs* „kažkas“, pvz.: *kànkàs šmiežòu* ~ *kankàs šmèžúoja* „kažkas šmėkščioja“; *kàs nùorintās* ~ *kàs nòrintais* „kas nors“, pvz.: *kū nùorintās padarīsèt*, *kà tèp galòujèties* ~ *kā nòrintais padarýsit*, *kād teip galúojatès* „kā nors padarysit, kad taip žaidžiate“; greta *kažin kas* bei *kažkas* vartojama *kāžè kàs* ~ *kaži kàs*; greta *kieno nors* vartojama *kèinūo nùorintās* ~ *kienò nòrintais*, pvz.: *tèn kèinūo nùorintās šò-nis lūo* ~ *teñ kienò nòrintais šūnys lója*.

Įteikta

1963 m. rugsėjo mėn.

МЕСТОИМЕНИЕ В КРЕТИНГСКОМ ГОВОРЕ

И. АЛЕКСАНДРАВИЧЮС

Резюме

В данной статье описывается местоимение в кретингском говоре. Местоимение имеет много характерных особенностей, которыми отличается как от форм других говоров, так и от форм литературного языка.

Вместо личного местоимения *jis* „он“, *ji* „она“ в говоре имеется *añs* (из *anàs*), *anà*. Эти формы употребляются и в значении указательных местоимений.

Форма родительного падежа единственного числа *mùņes* „меня“ при литер. яз. *manĕs* и в других падежах имеет другой, по сравнению с литературным языком, вариант корня (с *u*). В латышских диалектах также имеются формы с *mun-*. Превращение гласного *a* между носовыми *m*, *n* в *o* в жемайтском диалекте также, повидимому, имело влияние на появление этого корня. На границе с донининским говором имеется корень другого варианта (с *e*) (*tĕvĕs* „тебя“, *sĕvĕs* „себя“, *tĕvie* „тебе“, *sĕvie* „себе“ при литер. *tavĕs*, *savĕs*, *táu*, *sáu* и т. д.), появившийся, вероятно, под влиянием донининского говора.

В дательном падеже единственного числа имеются двойкие формы: *mún* „мне“, *táu* „тебе“, *sáu* „себе“ и *mùnie*, *tāvie*, *sāvie* при литер. *mán*, *táu*, *sáu*. Наличие двусложных форм в прусском языке подтверждает древнее происхождение указанных форм говора. В говоре различается род некоторых форм местоимений в винительном падеже единственного числа: *ànī* „его“ (муж. р.), *ànĕ* „ее“ (женск. р.) при литер. *anā* и др.

В творительном падеже единственного числа двойкие формы: *mu-niĩ* „мною“, *taviĩ* „тобою“, *saviĩ* „собою“ и *muni*, *tavi*, *savi* при литер. *manimi*, *tavimi*, *savimi*.

Вторые формы формально не отличаются от форм винительного падежа в этом говоре.

Окончание местного падежа единственного числа *-ē* (*munē* „во мне“, *tavē* „в тебе“, *savē* „в себе“ при литер. *manujē*, *tavujē*, *savujē*) связано с окончаниями существительных с основами на *ē-* и *i-*. Окончания местоимений в родительном падеже множественного числа отличаются от соответствующих окончаний в литературном языке: *mūso* „наш“, *jūso* „ваш“ при литер. *mūsų*, *jūsų* (ср. *mūno* „мой“, *tāvo* „твой“, *sāvo* „свой“ при литер. *māno*, *tāvo*, *sāvo*). В родительном падеже множественного числа формы *añs*, *anà* имеют окончание также и с древними *m*, *n*.

В дательном падеже множественного числа двойкие окончания: *-iems* и *-ims*.

Формы винительного падежа множественного числа в говоре также отличаются от форм литературного языка (*mumīs* „нами“, *jumīs* „вами“ при литер. *mūs*, *jūs*). Возможно, что они развились по аналогии с такими же формами творительного падежа.

Широко употребляется в говоре двойственное число. Вместо форм литературного языка *mùdu, mùdvi* употребляются древние формы *vědu* „мы оба“, *vědi* „мы обе“; иногда в говоре употребляются и *mùdu, mùdvi*. Окончание родительного падежа единственного числа *-pms, -ems* (*vèdõpms* „нас обоих“, *vèdèpms* „нас обоих“).

Окончания местоимений винительного (*anùs* „их“, *tùs* „тех“, *šiùs* „этих“ при литер. *anuõs, tuõs, šiõs* и др.) и местного падежей (*anĩs* „в них“, *tĩs* „в тех“, *šiĩs* „в этих“ при литер. *anuosè, tuosè, šiuosè* и др.) не отличаются от соответствующих форм других именных частей речи говора.

Имеются в говоре случаи иного образования и употребления местоимений, чем в литературном языке: *tàs šitaĩ* „этот“, *nèkòks* „никакой“, *katràs* „который“, *vienòks* „одинаковый“, *daũgis* „многие“, *jéib kàs* „любой“ при литер. *šitas, jóks, kuris (katràs), vienódas, daũgelis, bèt kàs*. Имеются и сложные местоимения, образованные от местоимений и числительных *dù* „два“, *dvi* „две“: *anuõdu, aniẽdi* || *anùdu, anìdi* „они оба“, „они обе“, *katruõdu, katriẽdi* || *katrùdu, katrìdi* „кто из двух“, *kokiũdu, kokiẽdi* || *kokiũdu, kokiði* „какихнибудь“, *pačiuõdu, patiẽdi* || *pačiuũdu, patìdi* „оба“, „обе“, *tuõdu, tiẽdi* || *tùdu, tìdi* „те два“, „те две“ и др. Употребляются также и местоименные формы (*kātrasis* „который“, *katrójè* „которая“).
